

MATRİYAR TOPLUMLAR, TANRI ANLAYIŞI ve ETKİLERİ

Ferruh Dinçkal

İnsanların ilk toplulukları kadınların egemen olduğu anaerkil toplumlardır. Bu yalnızca Anadolu'ya özgü değildi, Çin'de de, Hindistan'da da bu böyleydi. Bunun en büyük nedeni kanımca dişilerin doğurganlığının bereket ile eşdeğer tutulmasıydı. Erkeklerin çiftleşmedeki etkisi bilinmiyordu ve dişilerin üreme işini tek başlarına yaptıklarına inanılıyordu. Daha doğrusu yeni doğan bebeğin çıktığı rahim ağzında, her ay birkaç gün kan görünürdü. Kan bu insanların anlayışında ölüm ile doğrudan ilgiliydi. Kanın akabilmesi için bir ölümün olması gerekiyordu. Kanama olmazsa birkaç ay sonra doğum gerçekleşiyordu. Bu nedenle insanların bebeğin bu kandan oluştuğunu düşünmeleri çok mantıklıydı. (Kuran-ı Kerim'de de Tanrının insanı kan pıhtısından yarattığı yazar: Alâk Suresi). Daha ileride yine irdeleyeceğimiz gibi anaerkil toplum bilinci çağlar boyu insanları etkilemiştir.

İlk insanlarda Tanrılar, insanların şekillendirilmiş ve kişilik kazandırılmış istekleriydi. İnsanların istekleri ise, açıklıktan ölmeme, toprağın verimli olması, komşu kabilelerce yok edilmeme, bunun için de nüfusun artması ve savaşçı yetişmesiydi. Onlar için bitkinin toprakta yetişmesi, mahsulün verimli olup olmaması, yani tarım, rüzgâr, şimşek, deprem gibi doğal olaylar da tabii ki canlı ve insanüstü bir kuvvetin işiydi. O dönemde kadınların etkin olması sebebi ile bir ana tanrıça *Kybele* doğdu. O yeryüzünün, bütün bitkilerinin, yaban hayvanlarının, insanların, tanrıların ve tanrıçaların büyük anası idi.

Anadolu ve civarındaki anaerkil toplumlarda, bu büyük ana tanrıçanın adları uygarlık ve yörelere göre değişkenlik gösterir. Frigya dilinde Kubele ve Kubebe, bazen Dindymene, Sipyrene, Karadeniz Pontos'ta Ma, Ermenistan'da Açilisena, Anaitis, Arabistan ve Hicaz'da Hubel ve Kible, Yunanistan ve Girit'te Rhea, Themis, Ops, Ge, Maia, Urania, Urinome, İdea, İtalya'da Vesta, Anna, Marianna, Suriye'de Atargatis, Diktinna, Plastene'dir.

Bu kadar çok adı olmasının nedeni, genelde bulunulan yöredeki en ulu dağdan adını alması veya bir uygarlıktan diğerine geçerken kötü telaffuz edilmesidir. Örneğin Diktinna: Girit'in Dikte dağından; Sipyrene: Sipylos denilen Manisa dağından; Atargatis: Athar ile Ateh'in birleştikten sonra Greklerce kötü telaffuz edilmesinden dolayı.

Kybele'nin varoluşunun Orfik betimi: Bir zamanlar gökler, denizler ve kayalar, birbirlerinden ayırt edilemeyecek haldelermiş. Ama birdenbire, ortada bir musiki ötmüş, gökler ve denizler gene bir evren teşkil etmekle beraber, birbirlerinden ayrılmışlar. O esrarengiz musiki, Urinom'un (yani Kybele'nin) doğduğunu ilan ediyormuş. Onun sembolü de ay imiş. Bütün evrenin yüce tanrıçası ıssız dünyada, boş sular, çıplak topraklar ve gökte dönen yıldızlar arasında yapayalnız kalmış. Avuçlarını sürüştürmüş ve avuçlarının arasından büyük yılan Orfikyon kayıp çıkmış. Kybele, merak dolayısıyla onunla aşıkdaşlık etmiş. Bu sevgi ve kavuşmanın yuvarlanış sarsıntılarıyla topraklar devrilip dağlar olmuş, sular fıskırıp nehirler akmış, göller toplanmış, birçok sürünücü mahlûklar peydah olmuş. Ettiğine utanan ve pişman olan Kybele, yılanı öldürüp gölgesini -yani ruhunu- yeraltına göndermiş. Kybele, kendi nefesine

karşı da adil davranarak, Hekat adıyla kendisinin bir kısmını da yeraltına göndermiş. Ölü yılının ortalığa savrulan dişlerinden çoban ve sığırtmaç gibi insanlar peydah olmuş. Bunlar toprağı sürmesini biliyorlarmış. Ceviz, incir ve üzüm gibi ağaç yemişleri ile geçiniyorlarmış. Madenleri tanııyorlarmış. İşte bu, taş devriymiş.

Kybele gökte, denizde ve karada yaşamaya devam etmiş. Karada adı Rhea olmuş. Soluğu taze çalı ve çiçek kokuyormuş. Gözleri ela (glaukopis) imiş. Rhea olarak Girit'i ziyaret etmiş. Yalnızlığı dolayısıyla güneş ve buhardan, sevgili olarak, Kronos'u yaratmış. Analık duygusunu ve özleyişini doymak üzere, her yıl İda dağının Dikte mağarasında, bir güneş oğlu doğurmuş. Kronos çocukları kıskandığı için, onları öldürüyormuş. Kybele bu işe öfkelenmiş, Kronos'un sol elini istemiş, beş parmağını keserek Daktil'ler yani beş parmak tanrılarını yaratmış, Kybele altıncı olarak doğurduğu tanrıya Zagreus adını vermiş. (Zeus değil. Bu ad Frigya dilindedir ve Orfizm ile ilgilidir: *Anadolu Tanrıları*, Halikarnas Balıkcısı.)

Bir başka Orfik etkiye göre Zeus ile Persephone çiftleşince, onlardan Zagreus doğar. Zeus'un karısı kıskanır ve doğan çocuğu Titanlara (devler) yedirir. Zeus kızar, şimşekleri ile Titanları yakar. Ama tanrıça Atena Zagreus'un kalbini kurtarır. Titanların küllerinden insanlar oluşur. Onun için insanlarda tanrısal özellik var sayılır.

Bu mitin bir diğer anlatışı şöyledir: Nehir tanrısı Sangarios'un (Sakarya nehri) Nana adında bir kızı vardı. Bu kız Agdistis'in (Kybele) kanından yetişen bir badem ağacının beyaz çiçeklerinden gebe kalır. (Bir başka anlatıya göre nardan -nar taneleri çoktur- gebe kalır.) Kız oğul doğurur. Adı Attis'dir. Kybele ya da bu anlatıda Agdistis, kızdan o kadar kıskanır ki Attis'i çıldırtır. Attis cinsel organını keser ve kendini öldürür. Kybele yaptığına pişman olur ve Attis'i çam ağacına dönüştürür.

Klasik ve formal mitolojiye göre Kybele, gök ve toprağın kızı, Kronos'un karısı, Zeus, Hera, Poseidon ve Hades'in anasıdır. Kybele doğduğunda güzel bir ormana bırakılır, kendisine yabancı hayvanlar bakar. O Frigyalı genç ve güzel Attis'e aşık olur. Kybele Attis'in kendisine sadık kalması koşulu ile mezhebinin yayılmasını ona havale eder. Attis sözünü unutarak Sangarid adlı peri kızı ile evlenir. (Sangarid: Sakarya nehrinin kızı) Kybele bunu öğrenince peri kızını hasta edip öldürür. Attis o kadar üzüdür ki kendi erkekliğine kıyar ve kendini öldürmeye kalkışır. Kybele Attis'e acır ve onu çam ağacına döndürür.

Patriyarkal (ataerkil) toplum sağlam olarak kurulduktan sonra ise bu anlatı şu şekli alır: Attis kendine kıydıktan sonra, Kybele yaptıklarından pişman olur ve Zeus'a başvurur. Ondan Attis'in ruhunun bir çam ağacına geçmesine izin vermesini ister. Zeus izin verir. Attis'in cinsel organından da menekşeler oluşur.

Bu anlatılan genellikle Manisa ve dolaylarında geçer. Birkaç farklı şekilde olsa da ana tema hep aynı, fark ise; örneğin bir anlatıda, Attis'in cinsel organını keserken toprağa akan kan toprağı sular ve bitkiler fıskırır. Buna benzer diğer bir hadım olma anlatısı Afrodit ile sevgilisi Adonis'in başından geçer. Adonis'in yere düşen penisinden, iri penisli aşk tanrısı Priapos doğar.

Manisa'da tanrıça Kybele'nin önemli bir tapınağı vardır. Kybele'nin, Afrodit'in ve diğer

tanrıçaların rahipleri, kendilerini Attis ve Adonis'e adanarak hadım ederlerdi. Bu penisler bereket getirmesi için boyanır, parlatılır, evlere atılır veya tapınağın en kuytu köşesine gömülürdü. Kybele tapınaklarının yanındaki çam ormanlarının nedeni büyük bir olasılıkla bu tapımın etkisidir. Hatta daha ileri gidersek, bugün bile Hıristiyanlıkta süregelen Noel günü çam ağacı süsleme bu geleneğe bağlı olabilir; çünkü 4. yüzyılda uzun tartışmalar sonucu 25 Aralık gününün İsa'nın doğum günü olduğu kararlaştırıldı. 25 Aralık, günlerin yeniden uzamaya başladığı ve Attis'in ve Adonis'in yeniden doğdukları güne rastlar. Çok normaldir ki Roma'da Kybele tapınağında da uygulanan, kesilen penislerin boyanması ve çam ağacı simgesi bu tapınaktaki rahipler kanalı ile Hıristiyanlığa da geçmiştir. Günümüze kadar gelen bu gelenek birleşerek çam ağacını süslemeye dönüşmüştür. Diğer bir örnek, Manisa'da Mesir macununun küçük paketler halinde cinsel gücü artırdığına inanılarak -Kybele rahiplerinin boyalı penisleri evlere atmasını anımsatır şekilde- yüksek bir yerden halka dağıtılmasıdır.

Diğer bir anlatıda Attis ölmeden önce Kybele tapınağında keşişken, Ana tanrıçayı kutsamak için, Kybele'ye şenlik günü adamıştır. Ana tanrıça ise, o bayram gününde Attis'in kutlanmasını buyurmuştur. Her yılın Mayıs ayında kutlanan "Mayıs Şenliği" Anadolu'dan İskandinav ülkelerine kadar Batıya yayıldı.

Dünyanın birçok ülkesinde hâlâ seçilen "Mayıs Kraliçesi" Kybele'yi, bazı ülkelerde seçilen "Yeşil Adam" ise Attis'i (çam ağacı) temsil eder.